

*Стрельцова Є.Д., д.ю.н, доцентка,
Заслужений працівник освіти
України, завідувачка кафедри
загальноправових дисциплін та
міжнародного права Одеського
національного університету імені
І. І. Мечникова*

Закріплення прав людини в положеннях міжнародного приватного права: окремі аспекти

В умовах глобалізації різних сфер суспільного життя світ стає більш взаємопов'язаним та взаємозалежним. Хоча глобалізація прискорює розвиток людства завдяки досягненням у галузі технологій, засобів зв'язку, науки, транспорту та промисловості, вона є непростим процесом, до якого потрібно пристосовуватися, і який створює серйозні проблеми та труднощі. Такі зміни та труднощі можуть бути пов'язані з безліччю факторів, наприклад, з кризою переміщення людей у світі, прикладом якого може слугувати сумний досвід українців, вимушених після початку війни в Україні 24 лютого 2022 року покинути Україну та шукати притулок за кордоном.¹ У зв'язку з цим держави-члени Європейського Союзу вжили безпрецедентні заходи, зокрема: швидко ввели в дію Директиву про тимчасовий захист, забезпечивши біженцям з України доступ до соціального захисту та різноманітних послуг. З 4,8 млн. українських біженців, зареєстрованих у Європі, 3,2 млн. звернулися за тимчасовим захистом [1].

Ці факти свідчать про те, що в часи змін та викликів, пов'язаних, зокрема, з міграційними процесами, більшість країн намагаються їх контролювати або керувати ними за допомогою різних засобів, серед яких важливе місце посідають правові засоби, у центрі уваги яких знаходяться права людини.

Загальновідомо, що права людини в сучасному світі набули загального значення і знайшли закріплення в багатьох законодавчих документах, насамперед, на міжнародному рівні: Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Пакті про громадянські та політичні права, Європейській Конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ); інш. Закріплені вони й на національному рівні, в Основному Законі України - у Конституції (розділ 2).

¹ За даними Управління Верховного комісару ООН по справах біженців, по всій Європі офіційно зареєстровано не менш 4, 8 мільйонів біженців з України. URL: https://www.unhcr.org/ua/46047-unhcr-updates-ukraine-refugee-data-reflecting-recent-movements_ua.html

Маючи універсальне значення, будучи традиційно закріпленою в положеннях відповідних галузей міжнародного та внутрішнього національного права та законодавства, сфера права людини тісно пов'язана і з міжнародним приватним правом. Проблема ця багатоаспектна: її можна розглядати і з позицій співвідношення та взаємодії прав людини та міжнародного приватного права; і – як вплив прав людини на розвиток міжнародного приватного права та процес правотворчості як на загальному рівні, так і на рівні конкретних інститутів та норм; а також як вплив, у свою чергу, міжнародного приватного права на результативність забезпечення прав людини за допомогою своїх норм та інститутів. Окремий пласт досліджень, що проводяться, як правило, зарубіжними вченими, пов'язаний із впливом положень ЄКПЛ на розвиток основних питань міжнародного приватного права, пов'язаних з проблемами: юрисдикції, застосовуваного права за допомогою колізійних норм, визнання та виконання іноземних судових рішень [2, с. 20 – 24]. Кожен із названих напрямів даної проблематики заслуговує на окреме, спеціальне дослідження. Проте, у межах цих тез ми зупинимось, у загальному плані, на питаннях закріплення прав людини в окремих інститутах міжнародного приватного права, сфокусувавши увагу на колізійному регулюванні деяких аспектів сфери сімейних відносин, оскільки саме ця сфера найбільш тісно пов'язана з особою і охоплює ті відносини, які можуть підлягати правовому захисту відповідно до принципу захисту прав і свобод людини, а також виділимо концепцію публічного порядку як одного з інститутів міжнародного приватного права, пов'язаного із забезпеченням фундаментальних прав людини.

Слід зазначити, що історично у сфері сімейних відносин міжнародного характеру домінував особистий закон чоловіка, який поширювався на заміжню жінку та утриманців. Однак, очевидно, що такий стан справ порушував основний принцип рівноправності. Нині цей принцип закріплено у багатьох міжнародних конвенціях. Зокрема, ст. 14 ЄКПЛ вказує, що «користування правами і свободами, визнаними в цій конвенції, має бути забезпечено без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за будь-якими іншими ознаками» [3]. В результаті, широке визнання заборони дискримінації стало підставою для зміни в багатьох країнах, переважно західноєвропейських, особистого закону у сфері сімейних відносин, починаючи з 70-80-х років 20 століття. В Україні, і раніше, і сьогодні, колізійне регулювання відносин між подружжям виходить з рівноправності статей та передбачає застосування до них або закону їхнього спільного місця проживання, або закону їхнього останнього місця проживання, або закону місця розгляду спору [4, ст. ст.ст. 60-61]. Наразі такий самий підхід характерний і при розробці міжнародних конвенцій (наприклад, Гаазької конвенції про право, що застосовується до режимів власності подружжя, 1978).

Одним із проблематичних питань у ракурсі забезпечення прав людини при регулюванні сімейних відносин міжнародного характеру є вибір застосовного права до відносин батька та дитини, народженої поза шлюбом. Як відомо, щодо цього питання діє диференційований колізійно-правовий підхід: щодо усиновлення чужої дитини здебільшого діє закон усиновлювача (якщо йдеться про одноосібного усиновлювача) або особистий закон подружжя (якщо дитина усиновлюється подружжям). Водночас, щодо усиновлення своєї дитини (узаконення), що трапляється, коли батько з матір'ю не перебувають у шлюбі, найчастіше враховується закон місцезнаходження матері, що, в деяких випадках, може бути

проявом дискримінації щодо батька дитини (наприклад, ст. 19 (2) вступного закону до ГГУ). Проте положення про гарантію захисту приватного та сімейного життя ст. 8 ЄКПЛ може бути застосовано в подібних випадках, з урахуванням дотримання інтересів дитини (з ст. 5 Протоколу 7 до ЄКПЛ), тобто батько дитини, народженої поза шлюбом, зможе вимагати застосування ЄКПЛ для відмови у застосуванні дискримінаційної колізійної норми.

Сфера прав людини суттєво вплинула також і на розвиток та формування низки інститутів та понять міжнародного приватного права, серед яких слід виділити: публічний порядок, інститут імунітету іноземної держави та міжнародних організацій, альтернативні колізійні норми та колізійний принцип *lex beniginitatis*, інститут національного режиму, інститут найбільшого сприяння тощо, що знайшли відображення у положеннях міжнародного приватного права різних національних правових систем та закріплення у законах, кодифікованих актах, міжнародних конвенціях.

Серед перелічених особлива роль у забезпеченні прав людини належить інституту застереження про публічний порядок, суть якого полягає у відмові від застосування норми іноземного права на тій підставі, що її застосування призвело б до результатів, явно не сумісних з публічним порядком держави, в суді якої справа розглядається. Це знаходить закріплення на законодавчому рівні, наприклад, у ст. 12 Закону України про міжнародне приватне право, яка містить застереження про публічний порядок, відповідно до якого «норма права іноземної держави не застосовується, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України» [4, с. 12]. Незважаючи на невизначеність змісту поняття публічного порядку, його межі можуть бути багато в чому окреслені чіткіше за допомогою сфери прав людини, про що свідчить, зокрема, визначення публічного порядку, викладеного в роз'ясненні Пленуму Верховного Суду в Постанові «Про практику розгляду судами клопотань про визнання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, ухвалених в порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» від 24.12.1999: «Під публічним порядком належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи та засади, які становлять основу сформованого в ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо)».

Підсумовуючи, слід підкреслити, що права людини - їхнє правове закріплення і найважливіше - реалізація вимагають подальшого, більш глибокого дослідження та обговорення не тільки у межах традиційних галузей міжнародного та національного права, а й з урахуванням такої специфічної галузі права, як міжнародне приватне право. На це, зокрема, звертають увагу автори Концепції оновлення ЦК України, які наголошують на тому, що «положення українського законодавства про міжнародне приватне право повинні бути «перевірені правами людини» та в разі потреби певною мірою адаптовані до того, щоб Україна виконувала свої міжнародні зобов'язання за ЄКПЛ та іншими інструментами в царині людських прав» [5].

Список використаних джерел

1. Более 4,8 миллиона украинцев нашли приют в 44 европейских странах. *Новости ООН*. 09.06.2022. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/06/1425462>
2. Keistra LR. The Impact of the European Convention on Human Rights on Private International Law. Asser Press. Springer. 2014. 324 p.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289

4. Про міжнародне приватне право: Закон України від Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>

5. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім "АртЕк". 2020. 128 с.